

Thematic Analysis of the Hijab Issue from the Perspective of Young Girls (in Shiraz)

Mojtaba Hemayatkhah^I, Zohreh Akbarpour^{II}

 <https://dx.doi.org/10.22084/CSR.2023.24653.1991>

Received: 2021/07/21; Revised: 2021/11/09; Accepted: 2021/11/12

Type of Article: **Research**

Pp: 179-212

Abstract

The unexpected and rapid changes affected by modernity and globalization caused lots of challenges and contradictions in different areas such as religion and morality, especially in the case of women's covers and hijab. In connection with that the pre-Islamic revolution's generation of girls in Iran, are trying to contradict themselves with others by rethinking over the case of the hijab. This research, with the aim of analyzing the attitudinal differences of three decades of girls after the Islamic revolution about the case of hijab, has occurred by systematic analysis method using half-structured interviews with 29 women of Shiraz city. The demographic physiognomy of understudied women indicates that the majority have a university education with an average age of 25, and 13 people were constrained and 17 persons were against the hijab. The founded text of this research is categorized into 8 concepts/variants, political device, affirmation of friends, family's inner value, self-hijab, social occasion-based hijab, sexual discrimination hijab, and duty hijab. Therefore, what can be argued as the result of this study is that putting on a hijab and cover according to religious values and norms are still counted as a core factor of the Iranian Islamic lifestyle? Even though nowadays women are struggling with a hijab with the challenges of modernity and traditions, in the way that our young girl generation's clothing style has been reviewed and different styles and clothes are to be seen. The schools of humanism and liberalism and the effect of the globalization phenomenon have changed the view on hijab in the country.

Keywords: Thematic Analysis, Hijab, Attitude, Girls.

I. Assistant Professor, Department of Sociology, Payame Noor, University, Tehran, Iran (Corresponding Author). **Email:** m.hemayatkhah@pnu.ac.ir

II. Bachelor of Sociology, Payame Noor, University, Tehran, Iran

Citations: Hemayatkhah, M. & Akbarpour, Z., (2024). "Thematic Analysis of the Hijab Issue from the Perspective of Young Girls (in Shiraz)". *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 13(24): 179-212. <https://dx.doi.org/10.22084/csr.2023.24653.1991>

Homepage of this Article: https://csr.basu.ac.ir/article_4996.html?lang=en

1. Introduction

The behaviors of social interactors and their interpretation of their own social environment and others have a reciprocal effect on the construction of social relations, in such a way that according to the Symbolic interactionism theory, communication particularly symbolic communication is known to be the core and base of all social interactions. (Mahboubi Manesh, 2006, quoted from Mohsenian Rad, 2005: 39). By this means, from a sociological point of view, hijab as a coverage, actually forms in social relations that on the one hand, it might have a diverse form and shape and a unified essence and content (or vice versa), and on the other hand from a communicatory perspective, hijab acts as an identity and communicatory medium which plays a symbolic role in the intrapersonal area. Thus there are cultural, sociological, political, and economic aspects to the hijab issue, and has spiritual-religious, status, personality, and behavioral indicators which can be observed through different angles, paradigms, and aspects.

Through the past two centuries, clothing pattern was a sign of social status, but in the current century, what is being worn indicates a body-oriented, identity- gaining and fashion idea through clothing as one of the lifestyles (Salajqa and Musapour, 2010: 159). Because of the religious structure and the devotion of Iranian society to Shiite beliefs, the hijab, and continence are technically known as an apparent symbol of social dedication to Shiite rituals (Alavi, 1396:8). Somehow, the matter of a person's loyalty and dedication towards hijab and continence is not one dimensional and it's necessary to study and analyze this matter from different perspectives such as family, social groups, the condition of media's effectiveness, effectiveness of the government, effectiveness of education and more (Alavi, 2016: 9).

With more than four decades passing the Islamic revolution, different mindsets have caused the hijab as a sort of governmental affair to be challenged. In fact, the acts of minor hijab and unveil-ness are in total contrast with Iran's cultural and social system which causes the duality of voluntary hijab and forced hijab amongst women, thus the necessity to proceed with this issue is inevitable. Therefore, this study is on to answer this basic question what different mindsets were formed about hijab among three different generations of girls after the revolution.

According to Goffman's dramatic theory and Symbolic interactionism, people in society show themselves in terms of others' expectations. They want to show the part of them which appear acceptable to others. People's self is shaped by their interactions and executing roles. Since symbolic interactionism is formed based on human relations and because the hijab is a social category and it only appears meaningful through social relations, in conclusion, hijab

is a category driven by social relations and the way social relations are also affected by symbolic interactionism.

This is a thematic analysis study. Thematic analysis is one of the qualitative analysis methods. The tools used by the means of gathering information is a deep and semi-structured interview. The statistical society is 60's, 70's, and '80s (based on the Persian calendar) women and girls who reside in the city of Shiraz 29 of them were interviewed regarding theoretical saturation. The questions were about girls' tendency towards unveil-ness and which people or organizations have the most important and effective role in the discussed area. Interviewing with people continued until reaching theoretical saturation. For the means of validating the data, the member validation method was used in such a way that subjects were asked to evaluate the entire founding and comment on the accuracy of the researcher's interpretations and perceptions and to resolve whether there is an ambiguity or a misinterpretation and by utilizing the audit technique, data reliability was evaluated. What veiled means is a hijab that has all the hair under the scarf? A semi-hijab who partially has her hair out of the scarf. An unveiled is also the one who does not wear a scarf at all.

2. Analytic Results

1- Hijab as political party's device: Politicians employ women's issues to achieve their highly regarded place. Indeed, hijab as a belief category is downsized to politics. 2- Acceptance of friends: Some also believe that friends and peers have more impact than others. Some girls avoid hijab because they fear being mocked by their friends or not being accepted among their group of friends. This mindset forms mostly through university. 3- The in-Family values: Throughout the girls' teenage hood, their father's opinion is especially important to the girls. Therefore, at this age, the father's role was very important. In fact, they seek the fathers' consent. 4- Personal hijab: In this point of view people choose for themselves how far the restriction of hijab should be. They choose hijab based on the latest fashion. This way, she adapts herself to the parts she desires. 5- Hijab based on social circumstances: Hijab should be reconsidered by the terms of society and get changed along with the changes of society and the scarf they are wearing today should be normalized and not be hashed. 6- Gender discrimination in the hijab issue: They believe hair isn't provoking. Hijab nor non-hijab, neither differentiate men and women in clothing. Therefore, both men and women should mind the type of clothes they wear; although a situation should be provided to prevent men from harassing women. 7- Hijab duty: This perspective belongs to the people who deeply accepted the religious law/ sharia and the related issues and they do not disassociate hijab under any circumstances. They have a religious view on every matter. 8- Hijab as a law:

From the follower's point of view, the type of hijab is determined by national law. Surely, the people who agree with this law obey it; but some, also, believe that governmental pressure cannot be effective.

3. Conclusion

Considering the fact that forced and voluntary hijab was propounded in society, the current research has examined hijab through three decades of girls' perspectives and their diverse mindsets have been put to study. In Iran, people seek to build new identities because of the transition to modernity. Additionally, cultural, social, political, and religious sources are involved in it. Some girls are not against the hijab and accept it in terms of Iranian culture, but do not stand for domination and command. The hijab-bond girls in all three decades know their friends and peers to be an impactful factor in their tendency towards hijab; this is different than some consider friend's impact where a family has an inconspicuous role and the person is in the age of forming her characteristic. Friends can change her opinion by either encouraging or mocking her. In their opinion legal force with cultural preferences should exist, or else the person would resist to it.

Girls with no bond to hijab also, considered the role of friends to be efficient. Some were pressured by a friend's ridicule. They all knew the role of the family to be important but the role of friends was more. They considered the role of force to be negative and even cause obstinacy and secrecy. Some of the other reasons are the girls' willingness to be seen and be attractive. They expressed discomfort with being forced to wear headbands during school. Even girls at strict schools mentioned that some girls from chador-obligatory schools got out of school to take their chadors off. They know the hijab to be restricting and divesting freedom. The increase in modernity outcomes will update a person's social identity and types of Hijabs.

Acknowledgments

We express our gratitude to the anonymous referees of the publication who added to the quality of the article with their constructive suggestions.

Observation Contribution

The participation of all authors in writing the article was equal.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no conflict of interest and no financial support from any governmental or non-governmental center while observing the publishing ethics.

تحلیل تماتیک حجاب از منظر دختران جوان (در شیراز)

مجتبی حمایت‌خواه^۱، زهره اکبریور^۲

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22084/CSR.2023.24653.1991>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۵، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۸/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۲۱

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۷۹-۲۱۲

چکیده

تغییرات سریع و بی‌سابقه متأثر از جریان گذار به مدرنیته و جهانی‌شدن فرهنگ، چالش‌ها و تناقض‌های فراوانی را در حوزه‌های مختلف، از جمله حوزه مسائل دینی و ارزشی، به‌ویژه مسأله پوشش و حجاب زنان موجب شده است؛ در همین ارتباط، دختران نسل‌های بعد از انقلاب اسلامی در ایران از طریق بازاندیشی مسأله حجاب، سعی در تمایز بخشی خویش با دیگری داشته‌اند. این پژوهش با هدف واکاوی تفاوت‌های نگرشی سه دهه از دختران بعد از انقلاب اسلامی در باب مسأله حجاب؛ به روش تحلیل تماتیک با استفاده از مصاحبه نیمه ساختار یافته با ۲۹ نفر از زنان ساکن شهر شیراز، صورت پذیرفته است. سیمای جمعیتی زنان مورد مطالعه نشان داد که اغلب دارای تحصیلات دانشگاهی با میانگین سنی ۲۵ و ۱۳ نفر مقید و ۱۶ نفر مخالف حجاب بوده‌اند. یافته‌های این مطالعه درباره دلایل نگرش‌های متفاوت سه دهه از دختران در باب مسأله حجاب، در هشت مقوله حجاب ابزار جناح‌های سیاسی، تأیید دوستان، ارزش درونی خانواده، حجاب شخصی، حجاب مبتنی بر شرایط اجتماعی، حجاب تبعیض جنسیتی، حجاب تکلیفی و حجاب به‌عنوان قانون دسته‌بندی می‌شوند. بدین اساس، آن‌چه به‌عنوان نتیجه این بررسی می‌توان استدلال کرد، این است که رعایت حجاب و پوشش مطابق با ارزش‌ها و هنجارهای دینی، هنوز یکی از پاشنه‌آشیل‌های سبک زندگی اسلامی ایرانی به‌شمار می‌آید؛ هر چند که امروز زنان ما در مسأله حجاب هم در چالش بین سنت و مدرنیته درگیر شده‌اند، به‌گونه‌ای که سبک پوششی نسل دختران جوان ما دچار بازاندیشی شده و سبک‌های پوششی متفاوتی از زنان مشاهده می‌شود. مکتب اومانیسم و لیبرالیسم و تأثیر پدیده جهانی شدن نگاه به حجاب را در کشور تغییر داده است.

کلیدواژگان: تحلیل تماتیک، حجاب، نگرش، دختران.

I. استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول). Email: m.hemayatkhah@pnu.ac.ir

II. دانش‌آموخته جامعه‌شناسی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

۱. مقدمه

اجتماعی شدن فرد طی فرآیند جامعه‌پذیری وی به وقوع می‌پیوندد؛ جامعه‌پذیری فرآیندی است که فرد طی آن با ارزش‌ها، عقاید، هنجارها، رسوم، آداب و شعائر جامعه خویش آشنا می‌شود و شیوه‌های زندگی اجتماعی را فرامی‌گیرد و به عنوان یک عضو جامعه آمادگی عمل را پیدا می‌کند. انسان‌ها در فرآیند جامعه‌پذیری، با درون‌سازی ارزش‌ها و هنجارها یاد می‌گیرند که چگونه باید نیازهای زیستی-اجتماعی خود را به شیوه‌های قابل قبول برآورده سازند. نظم و ثبات در جامعه، ماحصل درونی‌سازی و عمل به این ارزش‌ها و دستورات فرهنگی است. جامعه‌پذیری عمدتاً توسط پنج نهاد،: خانواده، مدرسه، دولت، اقتصاد و دین انجام می‌گیرد. هر یک از این نهادها کارکردها و وظایف خود را دارند و نیازی از نیازهای جامعه را برطرف می‌کنند (زین‌آبادی، ۱۳۸۶: ۱۸۱).

یکی از عناصر محوری در قلمرو موضوعی جامعه‌شناسی مقوله روابط اجتماعی است که جامعه‌شناسان بر آن توافق کامل دارند و به عنوان یک اصل پذیرفته می‌باشد که «کم و کیف روابط اجتماعی و آرایش آن‌ها می‌تواند در رفتار موجودیت‌های اجتماعی تأثیر داشته باشد (محبوبی‌منش، ۱۳۸۶؛ به نقل از: چلپی، ۱۳۷۳: ۹) و هم‌چنین رفتار کنشگران اجتماعی و تفسیر و تأویل آنان از رفتار خود و دیگران و محیط اجتماعی‌شان در ساختار روابط اجتماعی تأثیر متقابل دارد؛ به طوری که بر مبنای نظریه «کنش متقابل نمادی»، «ارتباط به‌ویژه ارتباطات نمادین»، پایه و اساس تمامی کنش‌های اجتماعی شناخته شده است (محبوبی‌منش، ۱۳۸۶؛ به نقل از: محسنیان‌راد، ۱۳۸۵: ۳۹). در همین راستا با نگاهی جامعه‌شناختی، درواقع حجاب به مفهوم پوشش، در بستری از روابط اجتماعی شکل می‌گیرد که از یک سو ممکن است دارای شکل و قالبی متنوع و جوهر و محتوایی یکسان باشد (یا بالعکس) و از سوی دیگر، از منظری ارتباطاتی، حجاب به مثابه رسانه‌ای هویتی و ارتباطی است که نقش نمادینی در عرصه ارتباطات میان‌فردی دارد؛ لذا مسأله حجاب دارای ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می‌باشد و دارای مؤلفه‌های مذهبی‌معنوی، منزلتی، شخصیتی و رفتاری است که می‌توان از زوایا، پارادایم‌ها و منظرهای مختلفی به آن نگریست.

در دو قرن گذشته الگوی پوشش نشانه موقعیت اجتماعی بوده، اما در قرن حاضر آن چه پوشیده می‌شود، به معنای نوعی ایده بدن محوری، کسب هویت و مد از طریق پوشاک به مثابه یکی از سبک‌های زندگی بوده است (سلاجقه و موسی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۵۹)؛ بنابراین مسأله حجاب و عوامل اجتماعی تأثیرگذار بر آن به عنوان یک دغدغه اخیر، لزوم حل و سامان یافتن آن بیش از پیش احساس می‌شود (نیک‌بخش، ۳۶۶: ۱۳۹۸).

به گفته «هلن واتسون»، از دیدگاه مفسران غربی، هیچ شکلی از لباس، مانند حجاب، این قدر موضوع مناقشه نبوده است (واتسون، ۱۳۸۲: ۳۱۱). وی با تکیه بر ابعاد و اهداف عملی و نمادین حجاب که ریشه در حفظ حجب و حیا و شرم از برهنگی دارد، اظهار می‌دارد که مسأله پوشش و حجاب، جایگاه ویژه‌ای در مباحث روز دنیا درباره فرآیند جهانی‌شدن و پست مدرنیته دارد؛ به طوری که مرزهای فرهنگی بین شرق و غرب و مسلمان و غیرمسلمان را درنور دیده است و شامل مباحث و نظریات مناقشه‌برانگیز و پرطمطراقی است که بر مسائل پسامدرنی از قبیل: سبک، نمادشناسی، مصرف‌گرایی و مسائل قدرت و بازنمود آن استناد می‌کند (محبوبی‌منش، ۱۳۸۶: ۹۲).

بنابر گواهی متون تاریخی، نزد بیشتر قریب به اتفاق اقوام و ملت‌ها، حجاب در میان زنان معمول بوده؛ هرچند فراز و نشیب‌های زیادی را طی کرده و گاهی با اعمال سلیقه حاکمان تشدید و یا تخفیف یافته است (علوی، ۱۳۹۶: ۹). به دلیل ساختار دینی و تقید جامعه ایرانی به مذهب شیعه عملاً موضوع حجاب و عفاف به عنوان نماد ظاهری از تقید جامعه به آئین شیعه شناخته می‌شود (علوی، ۱۳۹۶: ۸). از طرفی، موضوع پای بندی و تقید فرد نسبت به مراعات فرهنگ حجاب و عفاف، تک‌بعدی نیست و لازم است این موضوع از دیدهای مختلفی مانند: خانواده، گروه‌های اجتماعی، وضعیت اثرگذاری رسانه‌ها، اثرگذاری حاکمیت، اثرگذاری آموزش و سایر موارد دیگر مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد (علوی، ۱۳۹۶: ۹).

با توجه به مطالب اشاره شده و این که ایران کشوری با هنجارها و ارزش‌های فرهنگی متفاوت و گوناگون است، نیز با گذشت بیش از چهار دهه از انقلاب اسلامی، نگرش‌های متفاوت باعث شده که حجاب به مثابه امر حکومت و شرع دچار چالش شود. فی الواقع ترویج رفتارهای کم‌حجابی و بی‌حجابی در تنازع جدی با نظام فرهنگی و اجتماعی ایران است که باعث به وجود آمدن دوگانه حجاب اختیاری و حجاب اجباری بین زنان شده است؛ بنابراین ضرورت پرداختن به این مسأله اجتناب‌ناپذیر است؛ از این رو، این مطالعه در پی پاسخ به این سؤال اساسی است که، بین سه دهه متفاوت از دختران بعد از انقلاب چه تفاوت‌های نگرشی نسبت به مقوله حجاب به وجود آمده است؟

بررسی نظریات جامعه‌شناسی در باب کارکردها، دلالت‌ها و معناهای پوشش در جامعه معاصر، نشان می‌دهد که امروزه پوشش صرفاً پدیده‌ای اجتماعی و سنتی ساده که منحصرأ دارای حفاظ فیزیکی باشد تلقی نمی‌شود، بلکه پدیده اجتماعی پیچیده، چندمعنایی و چندکارکردی است (تاج‌بخش، ۱۳۹۸: ۴۰۶). «گیدنز» در بررسی اهمیت ظاهر و اسلوب‌های پوشش و آرایش، این مسأله را به پدیده برساخت هویت و بدن و آگاهی فزاینده افراد در عصر تشدید پیامدهای مدرنیته نسبت می‌دهد. از نظر وی،

هویت اجتماعی ویژگی‌ای است که فرد به آن آگاهی دارد و باید آن را به‌طور مداوم و روزمره بسازد و در فعالیت‌های بازاندیشانه خود از آن حفاظت کند. از نظر او، خودآرایی و تزئین خود، با پویایی خویش‌تر شدن مرتبط است و پوشاک، وسیله مهمی برای پنهان‌سازی یا آشکارسازی وجوه مختلف زندگی است؛ هم‌چنین نوعی وسیله خودنمایی محسوب می‌شود؛ زیرا آداب و اصول رایج به هویت را پیوند می‌زند (گیدنز، ۱۳۸۵: ۹۵).

براساس نظریه نمایشی و کنش متقابل نمادین «گافمن»، افراد در اجتماع براساس انتظار دیگران خود را به‌نمایش می‌گذارند. آن‌ها می‌خواهند جنبه‌ای از خود را به‌نمایش گذارند که مقبول دیگران واقع شود. خود افراد در تعامل با دیگران و اجرای نقش‌ها شکل می‌گیرد. با توجه به این‌که نظریه کنش متقابل براساس روابط انسانی شکل گرفته و هم‌چنین با در نظر داشتن این‌که حجاب مقوله‌ای است اجتماعی و صرفاً در روابط اجتماعی معنا پیدا می‌کند، در نتیجه حجاب مقوله‌ای است که بر ساخته از روابط اجتماعی و نحوه روابط اجتماعی نیز متأثر از کنش متقابل نمادین است.

کنشگران و عاملان همواره خود را آن‌گونه که جمع می‌پذیرد، به‌نمایش می‌گذارند و از سوی دیگر، با توجه به همان ارزش‌های اجتماعی و ابزارهای موجود، سعی می‌کنند تا با تمرکز و مراقبت بر بدن خود، بر دیگران تأثیر بگذارند (کلانتری و همکاران؛ به نقل از: خواجه‌نوری، ۱۳۹۸: ۳۴). فمینیست موج سوم به زندگی روزمره و تجربه زیسته زنان و موقعیت‌های خلاقانه‌ای می‌پردازد که زنان در زندگی اجتماعی ایجاد می‌کنند تا فشارهای حاصل از ساختارهای مستحکم طبقاتی را متعادل سازند (علی‌نقیان، ۱۳۹۰: ۶۰). در مجموع، صاحبان هر سه دیدگاه کوشیده‌اند لباس و پوشش را فراتر از ظاهر، متوجه هویت افراد کنند. گیدنز نیز پوشش را با هویت افراد مرتبط می‌داند. گافمن آن را در این می‌داند که فرد مقبول دیگران واقع شود، که این نیز به‌نوعی اشاره به هویت است. فمینیست‌ها هم معتقدند افراد می‌خواهند فشارهای ساختاری را کم و متعادل کنند که آن هم اشاره به هویت افراد دارد. هویت افراد هم از ارتباطات و تعاملات متأثر است.

۲. پیشینه پژوهش

هلن واتسون (۱۳۸۲) در تحقیقی با عنوان «زنان و حجاب» به این نتیجه رسید که موج جدید گرایش به حجاب دربردارنده پیوند پیچیده علایق فردی و سیاسی است. حجاب در محیط‌های متفاوت نشان‌دهنده این است که در مواجهه با فشارهای مربوط به تغییر، مدرنیته و ارتباط بین فرهنگ‌ها یک واکنش سیاسی فعال شده از خود نشان داده‌اند. در سطحی وسیع‌تر موج جدید گرایش به حجاب را می‌توان نمونه اسلامی

روند جهانی واکنش علیه تغییر و تحول تلقی کرد (تحولی که در شکل آشوب طلبانه و چالش برانگیز ظاهر شده است) که در اصول بنیادگرایانه مربوط به نظم اجتماعی و اخلاقی به عنوان یک مصلحت جدید مطرح است.

«زین‌آبادی» (۱۳۸۶) در تحقیقی با عنوان «جامعه‌پذیری حجاب» به نتایج پیش‌رو دست یافت؛ جامعه‌پذیری حجاب نقش مهمی در باحجاب کردن زنان دارد. جامعه‌پذیری حجاب هم توسط نهادها و سازمان‌ها و خانواده و گروه‌های متفاوت انجام می‌شود. شرط موفقیت این فرآیند هم ارتباط و همکاری این سازمان‌ها و نهادهاست. اقناع ذهنی افراد در رسیدن به یک اجماع و تحت تأثیر قرارداد دیگری است.

«قادرزاده» و همکاران (۱۳۸۹) در تحقیقی با عنوان «حجاب در کشاکش سنت و تجدد» پرداختند. مسأله اصلی در تحقیق این بود که زنان با توجه به پایگاه اجتماعی‌شان نوع و اندازه حجاب را چگونه تفسیر می‌کنند. در این تحقیق از میان چهار گروه اجتماعی انتخاب شده و از اقشار و جایگاه‌های مختلف (معلم، کارمندان، دانشجویان و زنان خانه‌دار) انتخاب شده بودند. از هر گروه اجتماعی با سه طبقه مختلف و سنین مصاحبه کرده‌اند. نتایج حاکی از آن است که حجاب در جامعه در حال گذار ایران چندبعدی است. حجاب زنان از ساختار باورها، ارزش‌ها، الگوها و سلیقه‌های گروهی تأثیر می‌گیرد. زنان از چشم‌انداز یکسانی برخوردار نیستند و بسته به جایگاه اجتماعی، اعیان فرهنگی و اجتماعی نظیر حجاب به گونه متفاوتی درک، تجربه، تفسیر و مورد بازخوانی قرار می‌دهند؛ به عبارت دیگر، پایگاه اجتماعی و سطح تحصیلات در نگرش و گرایش زنان به حجاب تأثیر دارد. طبق این تحقیق، زنان در جایگاه‌های متفاوت بر اهمیت و جایگاه اخلاقی حجاب، لزوم وجود تنوع در پوشش زنان در عرصه عمومی، نقش شبکه‌های ماهواره‌ای در بد جلوه دادن حجاب و زنان محجبه، پرهیز از سیاسی جلوه دادن حجاب اجماع و اتفاق نظر دارند.

«عرب بافرانی» و «ملاحسنی» (۱۳۹۲) تحقیقی با عنوان «آسیب‌شناسی سکولارشدن حجاب با نگاهی به مسیرهای محتمل پیش‌روی جامعه دینی» انجام دادند. این تحقیق به روش کتابخانه‌ای و نظرسنجی بود؛ براساس الگوی پرسشنامه دلفی به چندتن از اساتید و متخصصان ارائه شد. در این پژوهش به این نتایج رسیدند که در صورتی که روندهای کنونی در حوزه سکولارشدن حجاب هم‌چنان ادامه یابد، مسیر پیش‌روی به سمت هرچه بیشتر سکولارشدن حجاب در ایران پیش خواهد رفت؛ هرچند این مسأله الزاماً به بدحجاب شدن جامعه منجر نخواهد شد، ولی در هر حال حجاب در مسیر بدون بازگشت سکولارشدن قرار خواهد گرفت؛ با این حال، در صورت اجرای صحیح سیاست‌های اصلاحی، ازجمله پنج سیاست اصلاحی (بازسازی جایگاه

دین در جامعه، تدوین الگوهای جدید نوشدن به جای الگوی مدرن شدن و بسط آن در جامعه، آگاهی بخشی نسبت به نقش زن و مرد مفهوم حقیقی آزادی و حقیقت حجاب، تقویت بنیان خانواده و ارزش‌های آن، الگوسازی صحیح رسانه‌ای درخصوص حجاب و نگاه به آن) می‌توان به بهتر شدن وضعیت امیدوار بود.

«احمدی» و همکاران (۱۳۹۳) تحقیقی با عنوان «نهاد خانواده، سبک زندگی و گرایش به حجاب» انجام دادند. نتایج حاکی از آن است که میزان گرایش به حجاب در جوانانی که سبک زندگی‌شان به شیوه سنتی و مذهبی است در حد بالا و جوانانی که به سبک مدرن زندگی می‌کنند در حد پایین است. افرادی که سبک زندگی‌شان تلفیقی از مدرن و سنتی است در حد متوسط است. پاسخ‌گویانی که محصولات فرهنگی و مادی در زندگی‌شان سنتی است در حد بالا و کسانی که گرایش به محصولات مادی و فرهنگی مدرن دارند، گرایش به حجاب در آن‌ها کاسته می‌شود. کسانی که تمایل به مدیریت بدن دارند، گرایش کمتری به حجاب دارند. این افراد بدن را به عنوان بخشی از هویت خود می‌دانستند که قابل خواندن بود. بین میزان استفاده از رسانه‌های داخلی و گرایش به حجاب رابطه مثبت متوسط وجود دارد.

«رسول‌زاده‌ا قدم» و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی با موضوع «نقش رسانه‌های اجتماعی در گرایش جوانان به سبک زندگی نوین» بدین نتیجه دست یافته‌اند که رشد و گسترش رسانه‌های نوین بر الگوپذیری جوانان برای انتخاب تفریح و سرگرمی، مدیریت و تصور بدن و پوشش بدن و نیز بالا رفتن فزاینده سطح نیازهای آنان تأثیر گذاشته‌اند. این مسأله به‌ویژه در الگوپذیری دختران و زنان جوان نسبت به بسیاری مسائل، از جمله مدل لباس و آرایش بسیار قابل توجه است. تغییر دیدگاه جوانان نسبت به نوع پوشش و آرایش و به‌طور کلی مدگرایی آن‌ها این است که الگوهای جمعی در جامعه به شدت در حال تضعیف و فردگرایی و توجه به خود در حال رشد است. آراستگی و زیبایی ظاهر جوان امروز که موردپسند اوست، به‌گونه‌ای متفاوت از الگوهای جمعی است که فرهنگ سنتی جامعه برای او ترسیم می‌کند؛ درواقع، در جامعه جوان ایران نوع پوشش و سبک آرایش بی‌تأثیر از برنامه‌های ماهواره و صفحات گوناگون مد و زیبایی رسانه‌های اجتماعی و سایت‌های اینترنتی نیست.

«آتش‌زاده» و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده رعایت حجاب کامل برای دانشجویان» که به روش گراند تئوری انجام شده، بدین نتیجه دست یافتند که رعایت حجاب کامل، با تقید به معنویات تقویت می‌شود و تردید در باورها، حجاب را تضعیف می‌کند؛ بنابراین به منظور ترویج و توسعه حجاب لازم است به عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده رعایت حجاب کامل توجه کرد و برای تقویت

باورها و ارزش‌ها، اقدام‌های لازم به عمل آورد.

«سیاح» و «محبی» (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «مطالعه کیفی وضعیت حجاب در ایران» بیان داشته‌اند که با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل حکومتی که خود را متعهد به اجرای احکام اسلامی می‌داند، مسأله پوشش و به تعبیر خاص آن «حجاب» اهمیت عمده‌ای در فضای مباحث فرهنگ عمومی یافته است، اما با وجود اقبال عمومی به اجرای فرامین دینی، درخصوص هنجارهای پوشش و حدود و کیفیت اجرای آن اجماع نظر و وحدت‌رویه‌ای در سطح مسئولان و نیز مردم مشاهده نمی‌شود. در این مطالعه با استفاده از روش بحث گروهی با ۱۵ نفر از کارشناسان حوزه زنان و خانواده عوامل مؤثر بر وضعیت کنونی حجاب استخراج گردید؛ براساس یافته‌های مطالعه، به دلیل چندوجهی بودن حجاب، وضعیت کنونی حجاب در کشور معلول مجموعه‌ای از عوامل فرهنگی- اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و روان‌شناختی است و الزامات راهبردی در این خصوص، می‌بایست با توجه به آسیب‌شناسی و علت‌شناسی بدحجابی، با دیدگاهی جامع ارائه شود.

«سالاری‌فر» و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیق «مدل نظری آسیب‌شناسی تربیت عفاف و حجاب در ایران» به بررسی آسیب‌های روش تربیت عفاف در جامعه ایران پرداختند. آن‌ها با تدوین پرسشنامه، نظر متخصصان علوم اسلامی، روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسان را جویا شدند و به گویه‌هایی که تنظیم شده بود پاسخ دادند. آسیب نهاد خانواده، نهاد آموزش و پرورش، هنر و رسانه، نهاد سیاست و موقعیت‌های مذهبی را بررسی شد. درنهایت تأثیر گویه‌های خانواده و محیط آموزشی را بیشتر از دیگر حوزه‌ها ارزیابی کردند.

«صدیق‌اورعی» و همکاران (۱۳۹۷) در تحقیق درمورد «نگرش و موضع زنان و دختران مشهدی به حجاب» به این نتایج رسیدند که کم‌رنگ شدن انواع کنترل‌های اجتماعی در محیط‌های خانوادگی، نظر همسر، نبود هنجارهای تثبیت‌شده اجتماعی و نبود کنترل‌های سخت نیز به عنوان عاملین احتمالی جلوگیری‌کننده از این امر، باعث بروز کم‌حجابی و بی‌حجابی دانستند.

«نیک‌بخش» (۱۳۹۸) در مقاله «تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب (مطالعه موردی: گرایش به حجاب در بین زنان ۱۸ تا ۳۲ ساله شهرستان لالی)» با طرح پنج فرضیه، نتیجه‌گیری می‌کند که هرچه تحصیلات فرد بیشتر باشد میزان گرایش به حجاب در او کمتر است. بین پایگاه اجتماعی و گرایش به حجاب رابطه معکوس وجود دارد. بین تربیت خانوادگی و گرایش به حجاب هم‌بستگی بالایی وجود دارد. با افزایش دین‌داری هم نگرش به حجاب هم افزایش پیدا می‌کند. بین متغیر

رسانه‌های جمعی و گرایش به دین‌داری رابطه معناداری مشاهده نشد.

«تاج‌بخش» (۱۳۹۸) در پژوهشی به «تحلیل کیفی سبک‌های پوشش در بین دانشجویان دختر دانشگاه آیت‌الله العظمی بروجردی» پرداخته است. برای این پژوهش، ۳۰ مصاحبه به صورت نیمه ساختاریافته انجام شد و اطلاعات حاصل از آن با تکنیک تحلیل تماتیک، تجزیه و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش بیانگر وجود سبک‌های مختلف پوشش در بین دانشجویان دختر، شامل: پوشش فردی شده، پوشش مدرن، پوشش مصلحتی، پوشش تکلیفی، موقعیت‌مندی پوشش و نسبی شدن پوشش بود؛ بنابراین جهانی شدن فرهنگ، فناوری‌های مدرن و... باعث ورود ارزش‌های جدید در جامعه ایران و به مرور زمان باعث تغییر نگرش درخصوص پوشش شده و انگیزه‌ها و شیوه‌های گوناگون حجاب و پوشش را به چالشی اساسی کشیده است.

«کلانتری» و همکاران (۱۳۹۸) تحقیق دیگری با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی پوشش دانشجویان دختر؛ عوامل عینی و ذهنی» در بین دانشجویان دانشگاه‌های مختلف شهرستان دهلران انجام دادند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که میان متغیرهای مستقل ارزش‌های درونی شده، باورهای مذهبی، رسانه‌ها، گسیختگی روابط در خانواده، تعهد اجتماعی و گروه‌های مرجع، با پوشش دانشجویان رابطه معناداری وجود دارد. «یحیای» (۱۳۹۸) تحقیق دیگری با عنوان «پوشش دختران در ارتباطات انسانی خرده فرهنگ‌های دانشجویی، مطالعه کیفی نمونه‌های کرانه‌ای مغایر با الگوی رسمی حجاب» در بین دانشگاه‌های تهران، علامه طباطبائی و آزاد اسلامی انجام داد و به این نتایج رسید مؤلفه‌هایی که به عنوان پیوندهای درونی نظام معنایی پوشش در میان دانشجویان نمونه شناسایی شدند، عبارتند از: راحتی، نظر دیگری، زیبایی، تمایز، اعتماد به نفس، نشانگر تفکر بودن، اعتراض، آزاد شدن و مد. یافته «اعتماد به نفس»، «زیبایی» و «دیده شدن» برای دختران دانشجوی نمونه، عواملی هستند که می‌توانند احساس رضایت و یا عدم رضایت از پوشش را در ایشان تولید کنند؛ هم‌چنین عوامل «مد»، «نظر دیگری»، «تمایز»، «اعتراض» و «آزادی» انگیزه اصلی این دانشجویان دختر در انتخاب نوع پوشش و لباسشان را شکل می‌دهد؛ هم‌چنین دانشجویان به سه گروه دانشجویان معترض و دانشجویان همگرای فعال و دانشجویان همگرای منفعل، تقسیم شدند و متناظر با هریک از گروه‌های سیستمی شناسایی شد.

«شمسایی» و «شکری‌زاده» (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان «شناسایی علل حجاب‌گریزی و روش‌های تأثیرگذار تبلیغ و ترویج حجاب در بین دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی شیراز» به روش تحلیل تم یا موضوعی، علل حجاب‌گریزی دختران را بررسی کردند. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که درونی‌سازی یا نهادینه‌سازی، پایدارترین

سطح اجتماعی شدن و انطباق با هنجارهای اجتماعی را برای افراد ایجاد می‌کند؛ زیرا علت تمایل درونی افراد به پیروی از هنجار اجتماعی آن است که درستی و اعتبار آن برای آنان ثابت شده است؛ بنابراین هرگونه طرح، برنامه یا مقرراتی برای ارتقای حجاب و عفاف، باید ناظر بر چند اصل باشد: ۱. ارتقای بُعد شناختی و اقناع مخاطب به وسیله استدلال، همراه با به کارگیری تعابیر و بیان زیبا، هنری و غیرمستقیم تا این یافته‌ها در جان مخاطب تأثیر بگذارد و درونی شود؛ ۲. تدریجی و بلندمدت بودن برنامه‌ها؛ ۳. دوری از برخورد قهرآمیز و انتظامی در محیط دانشگاه؛ ۴. بهره‌گیری از روش‌ها و تبلیغات نرم.

«کیلیک بای» و «بینارک»^۱ (۲۰۰۲) در پژوهشی تحت عنوان «فرهنگ مصرفی، اسلام و سیاست سبک زندگی: مد حجاب در ترکیه معاصر»، ضمن اشاره به معنای تغییر حجاب به دلیل ترکیب ایمان اسلامی در متن فرهنگ مصرفی، تلاش دارند تا رابطه پروبلماتیک مد حجاب را با دو معنای تثبیت شده دیگر در این زمینه، یعنی وفاداری به اصل اسلامی پوشش بدن زنان و نماد اسلام سیاسی مورد بررسی قرار دهند. آن گونه که آن‌ها می‌گویند طی دهه ۹۰ میلادی درحالی که اسلام سیاسی قدرتمند می‌شد و بازگشت کنشگران، اخلاق و زیباشناسی اسلامی به حوزه عمومی ارتقا می‌یافت، سبک زندگی کنشگران مسلمان نیز به دلیل مواجهه با سبک زندگی مدرن درحال تغییر بود. آن‌ها گسترش نمایش‌های مد و طراحی‌های جدید درمورد حجاب با هدف جذب زنان مسلمان طبقه متوسط شهری را شاخص‌هایی از این معنای جدید حجاب قلمداد می‌کنند؛ یعنی یک زمینه مصرفی برای عمل حجاب که عادت خرید را ارتقا می‌بخشد. کیلیک بای و بینارک معتقدند که اگرچه در گفتمان نشریات اسلامی موجود در ترکیه مدگرایی و مد حجاب با از دست دادن ایمان مذهبی و اصول اسلامی یکسان انگاشته می‌شود، پیشرفت تبلیغات مد نشان‌دهنده این است که چگونه زنان اجتماعات اسلامی از طریق تبلیغات مربوط به مد حجاب به منظور متمایز شدن از زنانی که حجاب سنتی دارند و آن‌هایی که حجاب ندارند به استقرار مجدد هویتشان فراخوانده می‌شوند.

«مهتا» (۲۰۱۰) در مطالعه‌ای تأثیر عمیق رسانه‌های مدرن بر روی زنان مسلمان دهلی را در طول ۳۰ سال مؤثر دانسته است. یافته‌های تحقیق نشان‌دهنده این واقعیت است که زنان مسلمان، مفروضات سنتی مصرف رسانه‌ای را کاملاً تغییر داده و سبک زندگی و الگوهای اندیشیده شده از خود را بازبینی کرده‌اند.

درمجموع اغلب پژوهش‌های پیشین با روش کمی و به صورت پیمایشی انجام شده‌اند و باوجود این که منابع مفیدی برای تحقیقات آینده هستند، دارای خلأهایی هستند که تحقیق حاضر با انجام این پژوهش به روش کیفی سعی در انجام پژوهشی

متفاوت داشته است. حال این پژوهش نگرش‌های سه دهه از دختران را در باب حجاب تحلیل مضمون خواهد کرد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه، یک مطالعه تحلیل مضمون (تماتیک) است. تحلیل مضمون از روش‌های تحلیل کیفی است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات مصاحبه عمیق و نیمه‌ساختار یافته است. جامعه آماری دختران و زنان دهه‌های ۶۰، ۷۰ و ۸۰ ه.ش. ساکن شهر شیراز بوده که از بین آن‌ها با توجه به اشباع نظری با ۲۹ نفر مصاحبه انجام شده است. با دو نفر مصاحبه حضوری صورت‌گرفت و به دلیل شیوع بیماری کرونا، با سایرین مصاحبه به صورت مجازی و از طریق پیام‌رسان واتساپ انجام شد. مصاحبه‌شونده‌های این سه دهه هم افراد مقید به حجاب بودند و هم افرادی که مقید به حجاب نبودند. مصاحبه‌ها با دو سؤال پیش‌فرض شروع و بقیه سؤالات از صحبت‌های مصاحبه‌شونده پیش می‌آمد و پرسیده می‌شد. سؤالات درباره گرایش به بی‌حجابی دختران و این‌که چه افراد و یا نهادهایی نقش مهم‌تر و تأثیرگذارتری در این زمینه دارند مطرح شد. مصاحبه با افراد تا رسیدن به اشباع نظری ادامه یافت. برای اعتباریابی داده‌ها از روش اعتبار اعضا استفاده شد؛ بدین صورت که از سوژه‌ها خواسته شد تا یافته‌های کلی را ارزیابی کرده و درمورد صحت تفاسیر و برداشت‌های محقق نظر دهند و اگر جایی ابهام دارد و یا سوء تعبیری صورت گرفته است، رفع شود و با استفاده از تکنیک ممیزی، پایایی داده‌ها ارزیابی شد. در این روش چند متخصص و صاحب‌نظر که در کار کیفی تجربه داشتند بر مراحل مختلف: کدگذاری، مفهوم‌پردازی، استخراج مقولات و برداشت‌های محقق نظارت کردند. منظور از باحجاب، حجابی است که موها زیر روسری باشد. کم‌حجاب هم کسانی هستند که موهایشان بیرون از روسری باشد. بی‌حجاب هم افرادی هستند که روسری نمی‌پوشند. متأهل و مجرد بودن افراد مدنظر نبوده و سطح تحصیلات اغلب افراد هم لیسانس بوده است. در بین مصاحبه‌شوندگان افراد شاغل و خانه‌دار هر دو بودند.

۴. یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های توصیفی

با توجه با اطلاعات جدول ۳، در نمونه این پژوهش ۲۹ زن مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند. پایین‌ترین سن ۱۷ سال و بالاترین ۳۸ سال بوده که میانگین سنی آن‌ها ۲۵ سال است و از این میان ۲۳ نفر مجرد و ۶ نفر متأهل بوده‌اند، از میان ۶ نفر افراد متأهل ۵ نفر

مقولات اصلی	مقولات فرعی	مفاهیم
مخالفت با حجاب	فرهنگ مدرنیته نبود دلایل منطقی	تغییر فضای جامعه، تغییر فرهنگی، آزادی در انتخاب، آزادگذاشتن افراد در حجاب، توجیه نداشتن حجاب، نگفتن دلایل حجاب، تأثیر خانواده، دوستان، فساد پنهان در اثر اجبار، اجبار عامل بی‌حجابی، هنجارشکنی، لجبازی با شرایط اقتصادی اجتماعی، برجسب‌زنی ازطرف دوستان، دانشگاه، نیاز به دیده شدن، تأثیر مو در زیبایی‌بودن، تأثیر ماهواره و اینستا، نفاق مردان مذهبی، مؤثر بودن خانواده همسر، نقش خانواده در بالابردن اعتماد به نفس، نقش عامل دین و نبود آگاهی، تطبیق با محیط، لزوم حمایت از زنان، تحریک‌کننده نبودن مو، علاقه به آزادی، نبود آگاهی، نبود دلیل درست، تفاوت دیدگاه‌ها در این مسأله، تعیین حد حجاب خود فرد، حجاب به اندازهٔ آرایش شخص، نبود علاقه، آزادی در تصمیم‌گیری، حجاب باعث محدودشدن آزادی، محدودشدن دختران به‌دلیل تأثیرگذاری بر مردان، تحریک‌پذیر نبودن مو، قائل نبودن حدی برای پوشش مو، بی‌تأثیر بودن اجبار، نقش مدارس سختگیر، نظر فرد، نقش پدر

جدول ۳: سیمای جمعیت‌شناختی سوژه‌های مورد مطالعه (نگارندگان، ۱۴۰۰).

Table 3: Demographic profile of the subjects studied (Authors, 2021).

ردیف	نام	سن	وضعیت تاهل	تحصیلات	رشته	شغل
۱	سیده زهره	۳۶	متاهل	لیسانس	روانشناسی	خانه‌دار
۲	آسیه	۳۴	مجرد	کارشناسی ارشد	مطالعات زنان	فعال فرهنگی
۳	سیده فاطمه	۳۵	مجرد	کارشناسی ارشد	مطالعات زنان	فعال فرهنگی
۴	خدیجه	۳۷	مجرد	کارشناسی ارشد و طلبه	ریاضیات	خانه‌دار
۵	زهره	۳۴	متاهل	لیسانس	علوم تربیتی	خانه‌دار
۶	زینب	۳۸	مجرد	لیسانس	زبان	حسابدار
۷	الهام	۳۰	مجرد	لیسانس	مهندسی فناوری اطلاعات	حسابدار
۸	مریم	۳۲	مجرد	لیسانس	ریاضی کاربردی	حسابدار
۹	مریم	۳۱	متاهل	لیسانس	مهندسی برق	خانه‌دار
۱۰	مینا	۳۰	مجرد	لیسانس	معماری حقوق	خانه‌دار
۱۱	اسما	۳۰	مجرد	لیسانس	علوم اجتماعی	خانه‌دار
۱۲	سارا	۲۷	متاهل	لیسانس	زبان انگلیسی	خانه‌دار
۱۳	مرجان	۲۲	متاهل	کارشناسی	پژوهشگری اجتماعی	دانشجو
۱۴	مرضیه	۲۳	مجرد	لیسانس	پژوهشگری اجتماعی	فعال فرهنگی
۱۵	سپیده	۲۱	مجرد	کارشناسی	پژوهشگری اجتماعی	دانشجو
۱۶	صدیقه	۲۳	متاهل	لیسانس	جامعه‌شناسی	خانه‌دار
۱۷	غزل	۲۵	مجرد	لیسانس	جامعه‌شناسی	خانه‌دار
۱۸	مریم	۲۱	مجرد	کارشناسی	مدیریت بازرگانی	دانشجو
۱۹	سارینا	۲۳	مجرد	کارشناسی	جامعه‌شناسی	دانشجو
۲۰	لیلا	۲۴	مجرد	کارشناسی	تربیت بدنی	دانشجو
۲۱	پریسا	۲۰	مجرد	دیپلم	_____	خانه‌دار
۲۲	شیرین	۲۶	متاهل	لیسانس	_____	خانه‌دار
۲۳	سحر	۲۰	مجرد	کارشناسی	مدیریت مالی	دانشجو
۲۴	زهره	۱۹	مجرد	کارشناسی	علوم تربیتی	دانشجو
۲۵	پرنیا	۱۶	مجرد	محصل	دهم متوسطه	محصل
۲۶	نرجس	۱۹	مجرد	کارشناسی	تربیت بدنی	دانشجو
۲۷	مریم	۱۹	مجرد	کارشناسی	_____	دانشجو
۲۸	زهره	۱۷	مجرد	محصل	یازدهم متوسطه	محصل
۲۹	فاطمه	۱۹	مجرد	کارشناسی	علوم آزمایشگاهی	دانشجو

صاحب فرزند بوده‌اند. ۲۳ نفر از مشارکت‌کنندگان در مقطع کارشناسی، ۳ نفر در مقطع کارشناسی ارشد و ۲ نفر محصل و ۱ نفر دیپلم هستند. به لحاظ خانوادگی هم سه گروه بودند؛ خانواده‌های مقید به حجاب و غیر مقید به حجاب و دمکرات بودند. افراد به مسأله حجاب فکر کرده بودند و جزو دغدغه‌شان بود. ۱۳ نفر مقید به حجاب و ۱۶ نفر مخالف حجاب بوده‌اند. یافته‌های این مطالعه در هشت مفهوم حجاب ابزار

جناح‌های سیاسی، تأیید دوستان، ارزش درونی خانواده، حجاب شخصی، حجاب مبتنی بر شرایط اجتماعی، حجاب تبعیض جنسیتی و حجاب تکلیفی دسته‌بندی می‌شوند. مفاهیم استخراج‌شده از مصاحبه‌ها بیانگر درک کلی افراد از حجاب است.

ب) یافته‌های تحلیلی

۱. **حجاب ابزار جناح‌های سیاسی:** در این نوع نگاه، سیاسیون برای رسیدن به مناصب موردعلاقه‌شان مسائل مرتبط با زنان را دستاویز رسیدن به اهداف خود قرار می‌دهند، بدون این‌که کاری در حوزه زنان انجام دهند؛ درواقع، حجاب موضوعی سیاسی شده و از مقوله‌ای اعتقادی به سیاست تنزل یافته است. آسیب چنین نگرشی این است که اگر حجاب نماد حزبی سیاسی باشد، فردی که به آن حزب اعتقادی ندارد حجاب را هم نمی‌پذیرد.
«آسیه» (متولد ۱۳۶۵):

«حجاب، موضوعیه که تو مسائل سیاسی خوش‌ابزاره. کلاً بحث زنان تو تمام احکام اسلامی و اجتماعی برای سیاسی‌کاری جواب می‌ده. درواقع در اثر سیاسی‌بازی این اتفاقات افتاده.»
«مرضیه» (متولد ۱۳۷۶):

«من با دین سیاسی مشکلی ندارم. ولی این‌که حجاب رو نماد یه جبهه سیاسی بدون باعث شده که هرکسی خودش رو به این حزب متعلق ندونه مثلاً سعی کنه این حجاب رو انتخاب نکنه یا فکر کنه حجاب باعث می‌شه یه سری برچسب‌هایی بخوره و باعث پیش‌دאوری مردم بشه و به خاطر این از حجاب دوری کنه.»
«مریم» (متولد ۱۳۷۸):

«دلیلش اینه که هم زوره و هم فلسفه، حجاب رو درست نفهمیدن. وقتی چیزی رو از پایه درست نفهمی، یعنی همیشه به تو بگن حجاب داشته باش، هرگاه دلت خواست می‌تونی عوضش کنی.»
«مینا» (متولد ۱۳۷۰):

«بعضیا به خاطر هنجارشکنی که می‌خواهند مخالفت کنند با نظام و با قوانینش، به حجاب علاقه ندارن.»

۲. **تأیید دوستان:** برخی هم معتقدند تأثیر دوستان و همسالان از همه بیشتر است

و دوستی درازمدت، به‌ویژه در سن نوجوانی و جوانی نوع حجاب فرد را تغییر می‌دهد. برخی دختران از ترس این‌که دوستانشان آن‌ها را مسخره کنند یا در جمع دوستان پذیرفته نشوند، از داشتن حجاب پرهیز می‌کنند. این نوع نگاه‌ها بیشتر در دانشگاه به‌وجود می‌آید؛ البته افراد مسن هم متأثر از رفتار و نوع حجاب دوستان خودشان هستند.

«سیده زهره» (متولد ۱۳۶۳):

«تو سن نوجوانی که مشخصه همسن و سالان برهم تأثیر می‌ذارن. ولی من به جرأت می‌گم که حتی تو سن میانسالی و پیری هم خیلیا هنوز می‌تونن تحت تأثیر باشن. همکاران مادرم رو که می‌بینم قبلاً معلم، مدیر و معاون بوده، تو زمان شاغلی شاید فضای تعریف‌شده‌ای می‌شد از او دید، ولی الان بعد از چند سال از بازنشستگی گذشته الان به‌راحتی عکسای بدون حجاب خودشون، با موهای سشوار کرده و آرایش کرده، تو دورهمی‌هاشون تو گروه مجازی می‌ذارن. اینم به دلیل دورهمیا بوده که هر کدام خواسته کم نیاره و ظاهرش رو شیک‌تر کنه.»

«سیده فاطمه» (متولد ۱۳۶۴):

«نقش دوستان خیلی خیلی زیاده. مخصوصاً تو سن و سالی که همسالان تو شکل‌گیری شخصیت تأثیر می‌ذارن. من به جرأت می‌تونم بگم با این‌که خانواده ما دمکرات بود و هرکسی هر علاقه‌ای داشت می‌تونست اجرا کنه و تحت یه تربیت بودیم، اما هم من و هم خواهرم خیلی دوستانمان تو انتخاب حجابمون تأثیر داشتن. تو دوران مدرسه، من دوستانی داشتم که همه باحجاب بودن و معتقد به حجاب بودن و سارا خواهرم دوستانی داشت که حجاب رو خیلی قبول نداشتن.»

«زینب» (متولد ۱۳۶۱):

«وقتی بچه‌ها بزرگ‌تر می‌شن از دوستان تأثیر می‌گیرن. وقتی با دوستانم بیرون می‌رم هم آرایش می‌کنم و روسری هم روی سرم نگه می‌دارم. حتی یکی از دوستانم هست که جلف هم هست، بعضی مواقع روسری از سر من می‌کشه و خودم سرم می‌کنم. وقتی سر کار می‌رم، ساده می‌رم و نمی‌خواهم جلب توجه کنم.»

«مرجان» (متولد ۱۳۷۷):

«تو دانشگاه وقتی چادر می‌پوشم دوستانم خیلی مسخره می‌کنن و می‌گن اُمَل بازی رو کنار بذار. این مسخره کردن روی من تأثیر می‌ذاره.»
«غزل» (متولد ۱۳۷۴):

«دوره پیش دانشگاهی بیشتر دوستانم موهای بلند و رنگ کرده بودن، به جز من. کم و زیاد روی من تأثیر می‌داشت. ولی با خودم فکر می‌کردم رنگ موی خودم بهتره. اما بخوایم یا نخوایم دوست‌ها خیلی تأثیر دارن. ولی اگه دختر اراده و اعتماد به نفس داشته باشه تحت تأثیر دوستان و افراد خیابان قرار نمی‌گیره.»
«سارینا» (متولد ۱۳۷۶):

«یه مدت طوری شده بودم که خود واقعی‌ام نبودم. برای این‌که مثل دوستانم باشم. بین دانشجویها زیاده. سن و سال تو این موضوع مهمه. هرچه سن کمتر باشه از سن ۱۸ تا ۲۴ سال، دوستانم مهم‌تر هستن.»
«لیلا» (متولد ۱۳۷۵):

«من هم دوستان باحجاب دارم و هم دوستان کم‌حجاب. هر دوشون تو برهه‌هایی روی من تأثیر گذاشتن. یه وقتی دلم هم خواسته اونجور باشم، ولی شاید انجام نداده باشم. بودن با دوستان باحجابم یه وقتی برایم قوت قلب بوده.»

۳. ارزش درونی خانواده: در نوجوانی دختران، به خصوص نظر پدر برای دختران مهم است؛ بنابراین نقش پدر در این سن مهم بود. درواقع، به دنبال رضایت پدر هستند. با جملاتی نظیر «پدرم حساسه»، «پدرم روی حجاب تأکید داره»، «پدرم سخت می‌گیره» و جملاتی که نشان می‌دهند نظر پدرشان زمانی برایشان مهم بوده است، عنوان می‌کردند.
«سیده فاطمه» (متولد ۱۳۶۴):

«اوایل حجاب رو دوست نداشتم و از طرف خانواده هم هیچ وقت اجبار نبود. پدرم با این‌که هیچ وقت نگفت حجاب داشته باش، می‌فهمیدم وقتی چادر سر نمی‌کنم ناراحته، یعنی واکنشش نسبت به من عادی و معمولیه؛ اما وقتی چادر می‌پوشیدم مرتب قربون و صدقه‌ام می‌رفت و باهام خیلی صحبت می‌کرد و ابراز خوشحالی می‌کرد، ولی باز هم مستقیم راجع به

حجاب چیزی نمی‌گفت. برای همینم متوجه شدم دوست داره چادر بپوشم. اول به خاطر پدرم پوشیدم ولی بعدها که بیشتر تحقیق کردم با دین آشنا شدم و سبک زندگی که می‌تونه من رو خوشحال کنه خودم به اختیار قبول کردم.»
«سحر» (متولد ۱۳۷۹):

«از نظر تعصب پدرم و درست می‌گن. مثلاً لباس تنگ بدن نما درست نیست بیرون پوشیده بشه.»
«زهرا» (متولد ۱۳۸۲):

«من چون خودم همیشه حجابم رعایت کرده بودم نیاز به سخت‌گیری والدین نبوده ولی اگر توصیه‌هایی درباره حجاب بهم باشه اولین فرد به نظرم پدرم هست که بهم توصیه می‌کنه.»
۴. حجاب شخصی: در این نوع نگاه افراد خودشان تصمیم می‌گیرند که حد حجاب چه اندازه باشد. آن‌ها حجاب را با توجه به مد روز انتخاب می‌کنند. در این حالت، خود را با چیزی تطبیق می‌دهد که آن را مطابق میلش می‌بیند.
«غزل» (متولد ۱۳۷۴):

«حد حجاب حد متعادل می‌دونم. نه اون قدر که کل موها بیرون باشه که انگار فقط نیم متر پارچه روی سرش باشه، نه اون قدر که خودش رو بغچه‌بندی کنه و کل موهاش رو جمع کنه و باعث بشه عرق کنه. اگه موهای کسی بلند بود و نمی‌تونست موهاش رو جمع کنه و سرش درد می‌گیره می‌تونه یه گیس خیلی ساده کنه از پشت کمر بیرون باشه. این شیوه ساده و راحتیه؛ یعنی نه جنبه خیلی منفی داره که بگیم موهاش باز بوده پس جلب توجه می‌کنه و نه بسته بود که خودش اذیت بشه یا سردرد بگیره.»
«پریسا» (متولد ۱۳۷۹):

«به نظرم حجاب تا جایی که تبدیل به جلف بودن نشده باشه کافیه.»
«صدیقه» (متولد ۱۳۷۶):

«هر کسی اعتقاد خودش رو داره. دوره قبل حجاب یه شکلی بوده، الان فرق کرده.»
«مریم» (متولد ۱۳۷۸):

«یه چیز نسبیه، هر کسی خودش می‌تونه انتخاب کنه حجاب داشته باشه یا نه.»

«الهام» (متولد ۱۳۶۹):

«هر کسی آزاده درمورد حجاب خودش هر کار دوست‌داره انجام

بده.»

«نرجس» (متولد ۱۳۸۰):

«حد حجاب هم برهنه نباشد.»

«سپیده» (متولد ۱۳۷۸):

«مو تحریک کننده نیست. حجاب هم در حدی که اذیت

نشود.»

«مریم» (متولد ۱۳۸۰):

«این‌که حجاب چه‌طور باشه، نمی‌تونم نظر کلی بدم هرکسی

بستگی به شخصیت خودش داره، یه نفر حجاب داشته باشه

حس بهتری داره و یه نفر هم بی‌حجابی.»

«مرجان» (متولد ۱۳۷۷):

«حجاب باید باشه، ولی نه این‌که خیلی سرسخت باشه.

چون احساس محدودیت رو دوست ندارم. اگه بدونم حجاب مرا

محدود می‌کنه دوست ندارم.»

۵. حجاب مبتنی بر شرایط اجتماعی: در این نوع نگاه افراد تعاریف جدیدی از نوع

پوشش و حجاب ارائه می‌دهند و خودشان را متعلق به یکی از تعاریف می‌دانند و همان را هم پسندیده می‌دانند. در این نوع نگاه باید با شرایط جامعه پیش‌رفت. اکنون که دسترسی به فضای اینستاگرام و ماهواره آزاد است و مدگرایی بیشتر شده، در خیابان و فضای اجتماع بی‌حجابی دیده می‌شود؛ پس نباید سخت‌گرفت و با شرایط روز خود را تطبیق داد. حجاب باید با شرایط جامعه بازاندیشی شود و همراه با تغییرات حجاب هم تغییر کند و الان هم که روسری را می‌اندازند این را باید عادی گرفت و نباید سخت گرفت.

«مینا» (متولد ۱۳۷۰):

«حجاب مو برای من که محجبه نیستم، دو معنی داره؛ یکی

این‌که فقط موهایشان معلومه و یه تیپ آراسته و یکی دیگه این‌که

خیلی هنجارشکنی می‌کنن و جدیدتره. ما این دو رو بی‌حجابی

نمی‌دونیم. به اولی حتی دختر سرسنگین و باوقار هم می‌گیم.

ولی اونکه اوضاعش خیلی بی‌ریخت‌تره رو بی‌حجاب می‌دونیم
و این‌که قبلاً مردم روی یه سری چیزها به شدت حساس بودند،
ماهواره، اینستا خیلی از چیزها را عادی کرد.»
«زینب» (متولد ۱۳۶۱):

«زمان قدیم بیرون که می‌رفتیم فقط کیوسک تلفن بود.
الان همه چیز تغییر کرده. الان جامعه به سمتی رفته که باید با
شرایط پیش‌بریم و دیگه حجاب مهم نیست. من حس می‌کنم
رو سری انداختن عادی شده. به نظرم آزاد بشه بهتره. کسی که
چادریه خودش می‌دونه چکار کنه و کسی هم که نیست خودش
می‌دونه.»
«لیلا» (متولد ۱۳۷۵):

«دوستای کم‌حجابی دارم که تو سال یکی دو بار دوست دارن
با حجاب بیرون برن، یعنی از جایی به بعد تصمیم می‌گیرن
باحجاب بیرون برن.»
«غزل» (متولد ۱۳۷۴):

«ماهواره و فیلم‌های شبکه‌های ترکیه‌ای خیلی تأثیر داره.»

۶. تبعیض جنسیتی در مسئله حجاب: این نوع نگاه که بیشتر متعلق به دختران
دهه هشتاد است، معتقدند مو تحریک‌کننده نیست؛ و این‌که چرا معلمان و مربیان در
مدارس این دلایل را می‌آورند. دختران این دهه چه محجبه و چه غیرمحجبه تفاوتی
بین زن و مرد از نظر پوشش قائل نبودند؛ بنابراین هم زن و هم مرد باید مواظب نوع
پوشش خود باشند؛ ولی باید فضایی فراهم شود که آقایان اجازه جسارت کردن به
خانم‌ها را نداشته باشند.
«سحر» (متولد ۱۳۷۹):

«چرا به زن می‌گن حجاب داشته باشه تا مرد یا پسر طرفش
نیاد؟! چرا دختر باید خودش رو محدود کنه که پسر طرفش نیاد.
باید درک و شعور و فرهنگ رو در مردها ایجاد کرد که اگه دختری
لباس ساده داشت تو حق نداری با نگاهت باعث اذیتش شوی.
نمی‌تونم درک کنم چرا من باید محدود شوم که او به من نگاه
نکنه! درسته بدن زن یه سری زیبایی داره. ولی مرد هم جذابیت
و زیبایی خودش رو داره، چرا بر مرد نباید بیشتر زوم بشه. اصلاً
چون زن رو پوشیده نگه داشتن و مرد می‌گه اون زیر چی داره؛ اگه

زیبایی هم داره که دست خود زن نبوده؛ به نظر من محدود شدن سر زیبایی‌ها خیلی قشنگ نیست. مردها عقده‌ای شدن. باید به جای سخت‌گرفتن به خانما عقده‌آفیون برطرف بشه.»
«نرجس» (متولد ۱۳۸۰):

«مو به هیچ عنوان باعث تحریک‌پذیری مردان نمی‌شه. اصلاً این رو قبول ندارم. من از سن بلوغ به دلیل این که مادر و خواهرام چادری بودن و همه هم تأکید داشتن به این که چادری بشم. دوست نداشتم ولی تا مدت‌ها به اجبار می‌پوشیدم! اونم با بدبختی تونستم مامان و بابا رو راضی کنم که پوشش موردعلاقه خودم داشته باشم.»
«مریم» (متولد ۱۳۸۰):

«تو جامعه ما به زور گفتن باید حجاب داشته باشین، چیزی نبوده که علاقه داشته باشیم! دلایل هم که میان این که نامحرم به شما نگاه نکنه، اگه نامحرم شما رو دید تحریک نشه و این برای دختر حرف زوره که چرا من باید به خاطر جنس مخالف، خودم رو محدود کنم؟ من برای مو حدی قائل نیستم، ولی حجاب بدن رو قبول دارم، در حدی که خودم آرامش داشته باشم و حس نکنم هزار تا چشم روی منه و برای مو قبول ندارم.»

۷. حجاب تکلیفی: این نوع نگاه متعلق به افرادی است که شرع و مسائل آن را عمیقاً پذیرفته‌اند و در هیچ شرایطی حاضر به ترک حجاب نیستند. به همه مسائل از دید اعتقادی نگاه می‌کنند.
«زهرا» (متولد ۱۳۶۵):

«اعتقاد هست که حجاب دارم.»

«زهرا» (متولد ۱۳۸۰):

«الگوی من حضرت زهراست و حد حجاب هم حد حجاب

حضرت زهرا (ع)».

«فاطمه» (متولد ۱۳۸۰):

«حد حجاب به نظرم اصل پوشیدن مو نیست. آدم می‌تونه

لباس پوشیده تنش باشه، ولی کاملاً تنگ و چسب و بدن نما

باشه. از نظر من حد حجاب همون که اسلام مشخص کرده.»

«مریم» (متولد ۱۳۶۸):

«حد حجاب همان که شرع گفته نه یک کم بیشتر نه کمتر.»

۸. حجاب به عنوان قانون: از نظر معتقدان، نوع حجاب را قانون کشور تعیین می‌کند. طبعاً افرادی که قانون حجاب را قبول دارند آن را رعایت می‌کنند؛ ولی برخی هم معتقدند اجبار حاکمیت نمی‌تواند مؤثر باشد.
«فاطمه» (متولد ۱۳۶۴):

«آدم‌ها اگر اجبار باشه مقابله می‌کنن. اگر قراره قانون اجبار باشه باید شرایط استفاده طوری بشه که همه بتونن از اون استفاده کنن. گاردگیری نداشته باشن. ولی این که بگیم حجاب قانون هم نباشه با این هم مخالفم باید قانون باشه؛ چون که اثر روانی اجتماعی داره و ما تو اجتماع زندگی می‌کنیم و یه مسأله اجتماعی که اجتماع ما رو به خطر می‌ندازه. قانون باید باشه.»
«آسیه» (متولد ۱۳۶۵):

«اجبار حکومتی و قانونی با پیش نیازهاش و پیوست‌های فرهنگی لازمه.»
«مرضیه» (متولد ۱۳۷۶):
«اگر اجبار روی حجاب بدون اعتقاد باشه ممکن است بعد راحت کنار بذاره. اجبار نمی‌تونه مؤثر باشه. ولی قائل به یه سری قوانین هستم.»
«زهرا» (متولد ۱۳۸۰):
«اجبار، آستانه و حد قدرتی داره.»
«مینا» (متولد ۱۳۷۰):

«اجبار حکومت، من دیدم چیزی که اجبار باشه فساد و پنهان کاری بیشتری به بار میاره. مثلاً همین گشت‌ها؛ بعضی وقت‌ها جوان‌ها تو شهر یه فضولی ریزی می‌کردن. از زمانی که فشارها زیاد شد، مهمانی‌ها به شدت بیشتر شد و در میهمانی بستر خیلی آزادتره.»

۵. نتیجه‌گیری

با توجه به مطرح شدن بحث حجاب اجباری و اختیاری در جامعه، مطالعه حاضر به بررسی حجاب از منظر دختران سه دهه پرداخته و تفاوت نگرش آنان به مقوله حجاب را مورد مذاقه قرار داده است؛ بر این اساس، جملاتی مانند «ماهواره و اینستا خیلی از

چیزها را عادی کرد» یا «الان خیلی‌ها ماهواره دارن، ماهواره سبک زندگی آن طرفی را تبلیغ می‌کنه» حکایت از تأثیر تشدید پیامدهای مدرنیته بر ساخت هویت و آگاهی فرد دارد. نگاه فمینیستی هم بر بعضی حاکم بود که با گفتن «این برای دختر حرف زوره که چرا من باید به خاطر جنس مخالف خودم رو محدود کنم؟» و «نمی‌تونم درک کنم چرا من باید محدود شوم که او به من نگاه نکنه» می‌خواستند فشارهای جنسیتی را متعادل کنند؛ جملاتی مانند «دوستانم خیلی مسخره می‌کنن و می‌گن اُمْل بازی رو کنار بذار» نشان‌دهنده تلاش برای ایفای نقش و گرفتن تأیید دیگران است؛ افراد خود را طوری نشان می‌دهند که دیگران آن‌ها را بپذیرند.

در بخش یافته‌ها، اولین یافته تحقیق، یعنی حجاب ابزار جناح‌های سیاسی است، با یافته‌های تحقیق سالاری فر و همکاران (۱۳۹۶) و زنجانی و احسانی (۱۳۹۱) و زین‌آبادی (۱۳۸۶) مطابقت دارد. حجاب برای بهره‌برداری سیاسیون به‌ویژه در زمان انتخابات استفاده می‌شود؛ به این ترتیب، مردم حجاب را نماد جناح‌های سیاسی می‌دانند و دیگر به عنوان اعتقاد دینی به آن نمی‌نگرند؛ بنابراین مبنای حجاب داشتن یا نداشتن آن‌ها عملکرد دولت‌ها می‌شود.

یافته دیگر این که دختران هر سه دهه دلیل حجاب داشتن یا نداشتن را متأثر از نقش دوستان و هم‌نسلان خود می‌دانستند که این نتیجه با تحقیقات زین‌آبادی (۱۳۸۶) و حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) مطابقت دارد؛ چراکه گروه‌های هم‌سالان از سن بلوغ به بعد بیشتر از خانواده نقش دارند و نقش مهمی در گرایش افراد به نوع حجاب خواهند داشت.

یافته سوم این پژوهش با تحقیق حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۷) مطابقت دارد. خانواده از نهادهای مهم در شکل‌دهی به شخصیت افراد است و در زمینه حجاب رفتار و برخورد خانواده در نهادینه کردن حجاب تأثیرگذار است. نقش والدین و به‌ویژه پدر، در تشویق به حجاب و در نوع حجاب مهم است.

دیگر یافته این تحقیق، یعنی حجاب بازاندیشی شده با تحقیق رسول‌زاده‌ا قدم و همکاران (۱۳۹۴)، خدادادی‌سنگده و احمدی (۱۳۹۴)، حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۷)، خوشخویی و همکاران (۱۳۹۲) و تاج‌بخش (۱۳۹۸) مطابقت دارد. امروزه ماهواره و شبکه‌های اجتماعی در شکل‌دادن به روابط و نوع حجاب افراد نقش کلیدی دارند. استفاده در عکس پروفایل و صفحات اینستاگرام و ماهواره در عادی‌سازی به سبب نشان‌دادن انواع حجاب در انتخاب نوع حجاب افراد مؤثر است. حجابی که با توجه به تغییرات جامعه و بر پایه فرهنگ جهانی شکل می‌گیرد.

شخصی‌شدن حجاب با تحقیق صدیق‌اورعی و همکاران (۱۳۹۷) و ظهوری‌نیا و

همکاران (۱۳۹۷) و عرب بافرانی و ملاحسنی (۱۳۹۲) مطابقت دارد. دخترانی که تمایل دارند به دلخواه خود در جامعه حضور پیدا کنند. حجاب مدرن به وجود آمده از این‌ها باعث حجاب شخصی یا بازاندیشی در نوع حجاب دختران و زنان نیز هم‌رنگی با اجتماع شده است.

آن‌چه با تحقیق قادرزاده و همکاران (۱۳۹۶) و صدیق اورعی و همکاران (۱۳۹۷) و زنجانی و احسانی (۱۳۹۱) و تاج‌بخش (۱۳۹۸) مطابقت داشته، این است که حجابی که در شرع مشخص شده و وظیفه فرد اطاعت است. حجابی که توسط شرع در شخص نهادینه شده و حاضر به ترک آن نیست. هرچه میزان اعتقادات مذهبی فرد بیشتر باشد گرایش او به حجاب نیز بیشتر است.

دختران دهه ۶۰هـ.ش. که دو گروه مقید به حجاب و غیرمقید بودند، نظرات متفاوتی داشتند؛ دختران مقید به حجاب، برخی چادری بودند و در شرایطی حتی اگر چادر را کنار بگذارند باز هم محجبه خواهند بود. آنان حجاب را لازمه کشور اسلامی می‌دانند و معتقدند حجاب در کشورمان نهادینه نشده است. این گروه دلیل بی‌حجابی را تأییدطلبی دوستان و تبدیل آن به ابزاری در دست جناح‌های سیاسی بیان کردند. آن‌ها نقش خانواده را خیلی مهم می‌دانستند و معتقد بودند اگر خانواده کوتاهی کند دوستان و هم‌سالان نقش تعیین‌کننده‌ای خواهند داشت؛ هم‌چنین رفتار افراطی در اجبار به حجاب و نبود دلیل منطقی در نسل قبل و رفتار ناشایست برخی مذهبیان را دیگر عامل بی‌حجابی دختران امروز بیان کردند. آن‌ها اجبار قانون با پیش‌نیازهای لازم دانستند. اما دختران غیر مقید، مانتویی و با شال یا روسری بودند و با موهای بیرون از روسری. این گروه تغییرات جامعه را عاملی دانستند که باعث متمایز شدن نگاه دختران امروز به مقوله حجاب شده است. نگرش این افراد مبتنی بر باز جامعه‌پذیری بود. به نظر آن‌ها حجاب اصلاً توجیه خاصی ندارد. آنان نقش دوستان را مؤثر دانستند، اجبار خانواده نداشتند یا اگر بوده گوش نکردند. درباره آن‌ها این امکان وجود دارد که با تغییر شرایط، حجاب مو را بردارند.

دختران دهه ۷۰هـ.ش. که مقید به حجاب بودند، تأکید کردند که نقش دوستان و مخصوصاً دوستان دانشگاه مهم است و تأثیرپذیری را در سنین نوجوانی دانستند و اجبار در این سن را برای منضبط کردن مفید دانستند؛ در عین حال، معتقد بودند باید فلسفه حجاب گفته شود و مدگرایی، سیاسی کردن حجاب و تفکرات فمینیستی را در انتخاب دختران مؤثر دانستند. ظاهر این دختران محجبه است؛ برخی چادری اند و برخی مانتویی. آنان گرایش به حجاب دارند و رعایت نکردن آن را موجب عذاب وجدان می‌دانند. دختران دهه ۷۰هـ.ش. که مقید به حجاب نیستند دلایل زیادی بیان

کردند و با این‌که گرایش به حجاب در وجودشان بود، رعایت نمی‌کردند. غالباً دلیل را تحسین شدن و زیبا بودن بیان کردند یا این‌که شبکه‌های اجتماعی و ماهواره باعث عادی شدن بی‌حجابی شده‌اند. آن‌ها اجبار را باعث فساد بیشتر و پنهان‌کاری دانستند و برچسب‌زنی از طرف دوستان و هم‌رنگی با جماعت را در انتخاب نوع حجاب مهم می‌دانند. این طیف ظاهری آراسته دارند و بین خودشان دختران را به دو گروه آراسته و هنجارشکن تقسیم می‌کنند. این‌که مو کمی بیرون باشد و ظاهر مرتب را پسندیده می‌دانند.

دختران دهه ۸۰ ه.ش. مقید به حجاب معتقد بودند، گرایش به حجاب در همه وجود دارد و برخورد برخی باعث شده دختران به حجاب گرایش نشان ندهند. آن‌ها فضای خانواده را بسیار مؤثر می‌دانند و از داشتن حجاب راضی هستند. هم‌چنین، کمبود اطلاعات و تعریف غلط از حجاب را باعث کج‌روی دختران می‌دانند یا این‌که بی‌حجابی به معیار زیبایی تبدیل شده است. این دختران هم‌چادری و هم غیرچادری هستند و در خانواده محجبه هستند. آنان نقش دوستان و فضای دیجیتال را انکارناپذیر می‌دانند و معتقدند برای تشویق به حجاب باید از روش‌های خلاقانه استفاده کرد. اطلاعات کافی باید به دختران داده شود تا به حجاب گرایش نشان دهند. دختران دهه ۸۰ که مقید به حجاب نبودند، عمده دلیلشان این بود که خواستار فضای آزادی بودند و این‌که مو تحریک‌کننده نیست و این دلیل را قانع‌کننده نمی‌دانستند. تفکرات فمینیستی بر آنان حاکم بود و تعریف جدیدی از حجاب داشتند. این طیف ظاهری مانتویی دارند و موهایشان بیرون است. از طرف خانواده هم سخت‌گیری نشده است. این دختران از سخت‌گیری برخی مدارس ناراضی بودند.

بنابراین در کشور ایران به دلیل گذار به مدرنیته، افراد به دنبال ساخت هویت جدید هستند. به علاوه این‌که عوامل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و دینی در آن دخیل هستند. این تحقیق با بررسی خانم‌های سه دهه به دنبال تفاوت نگرش آن‌ها به حجاب بوده است. بعضی دختران با حجاب مخالف نیستند و آن را در چارچوب فرهنگ ایران می‌پذیرند؛ اما سلطه و تحکم نمی‌پذیرند. دختران مقید به حجاب در هر سه دهه، دوستان و هم‌نسلان خویش را عاملی مؤثر در گرایش به حجاب می‌دانند؛ با این تفاوت که برخی تأثیر دوستان را در جایی می‌دانند که خانواده نقش کم‌رنگی داشته باشد و شخص در سن شکل‌گیری شخصیت باشد. دوستان می‌توانند با تشویق و رفتار خوب یا تمسخر کردن فرد باعث تغییر نگرش او شوند. به نظر آنان اجبار قانونی با پیش‌فرض‌های فرهنگی باید باشد، و الا شخص در برابر آن مقاومت می‌کند. دختران غیرمقید به حجاب نیز نقش دوستان را در این مسأله مؤثر دانسته‌اند.

برخی هم از مسخره کردن دوستان تحت فشار بودند. همه نقش خانواده را مهم دانستند، ولی نقش دوستان مهم‌تر بود. آن‌ها نقش اجبار را منفی و حتی باعث به وجود آمدن لج‌ولج‌بازی و پنهان‌کاری می‌دانند. تمایل به دیده شدن و جذاب بودن از دیگر دلایل دختران این طیف بود. آن‌ها بیان کردند زمانی که در مدرسه مجبور بودند هذبند بزنند، ناراحت بودند. دخترانی که در مدارس سخت‌گیری بودند، حتی عنوان کردند که برخی دختران از مدرسی که پوشیدن چادر الزامی بود، بیرون می‌آمدند و چادر خود را بیرون می‌آوردند. آن‌ها حجاب را باعث محدود شدن و سلب آزادی می‌دانند. تشدید پیامدهای مدرنیته باعث می‌شود هویت اجتماعی فرد و در نتیجه نوع حجاب هم به روز شود.

خرده‌فرهنگ‌هایی که در هر دو گروه مقید به حجاب و غیرمقید به حجاب وجود دارد باعث می‌شود افراد فقط با هم‌شکل خود ارتباط بگیرند یا دست‌کم ارتباط‌گیری با غیر خودشان برایشان سخت باشد. این مسأله باعث به وجود آمدن دو قشر با حجاب و بی حجاب شده است. برخی افراد نقش خانواده را به خصوص در زیر سن بلوغ، تعیین‌کننده نگرش فرد در همان مقطع دانستند و برخورد ناپسند برخی مذهبیان را علت گرایش دختران به بی‌حجابی بیان کردند؛ هم‌چنین رفتار معلم‌ها را در نگرش فرد تعیین‌کننده دانستند و معتقد بودند ماهواره و اینستاگرام در عادی‌سازی حجاب اختیاری مؤثر است.

سپاسگزاری

از داوران ناشناس نشریه که با پیشنهادهای سازنده خود بر کیفیت مقاله افزودند، مراتب سپاسگزاری را ابراز می‌داریم.

مشارکت درصدی نویسندگان

مشارکت همه نویسندگان در نگارش مقاله برابر بوده است.

تعارض منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر، نبود تعارض منافع و عدم حمایت مالی از هیچ مرکز دولتی و غیردولتی را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

کتابنامه

- آتش‌زاده، فروزان؛ و همکاران، (۱۳۹۵). «عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده‌ی رعایت حجاب کامل توسط دانشجویان: یک مطالعه کیفی». پژوهش در دین و سلامت، ۲ (۳): ۱۴-۲۴. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v2i3.11419>
- احمدی، عزت‌اله؛ علی‌پور، صمد؛ و میرمحمدتباردیوکلایی، سیداحمد، (۱۳۹۳). «نهاد خانواده، سبک زندگی و گرایش به حجاب». جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۱ (۳): ۱۵۱-۱۷۵. https://journals.umz.ac.ir/article_976_c0a9ffc4260f627147502eed2628fe67.pdf
- تاج‌بخش، غلامرضا، (۱۳۹۸). «تحلیل کیفی سبک‌های پوشش در بین دانشجویان دختر». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۹ (۳): ۴۱۸-۴۰۳. <http://ensani.ir/file/download/article/1586665928-10114-32-5.pdf>
- حسین‌زاده، علی؛ نیازی، محسن؛ و الهام شفائی‌مقدم، (۱۳۹۷). «بررسی رابطه عوامل اجتماعی و فرهنگی و نگرش به هنجار پوشش اسلامی، حجاب، [مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه کاشان در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲]». دین و ارتباطات، ۲۵ (۱): ۹-۴۰. <https://doi.org/10.30497/rc.2018.2260>
- خدادادی‌سنگده، جواد؛ و احمدی، خدابخش، (۱۳۹۴). «نقش عوامل فرهنگی و رسانه‌ای در پیش‌بینی حجاب زنان؛ مطالعه‌ای ملی». فرهنگی‌تربیتی زنان و خانواده، ۱۰ (۳۳): ۲۲-۷. https://cwfs.ihu.ac.ir/article_201672.html
- خوش‌خویی، منصور؛ یوسف‌زاده، محمدرضا؛ و آذریون، پریسا، (۱۳۹۲). «بررسی رابطه میزان استفاده از رسانه‌های ارتباطی (اینترنت، ماهواره و تلفن همراه) و گرایش دانشجویان دختر دانشگاه بوعلی سینا به حجاب». دین و ارتباطات، ۲۰ (۴۳): ۶۵-۴۳. <https://doi.org/10.30497/rc.2013.1502>
- خوشفر، غلامرضا؛ باقری، فاطمه؛ برزگر، سمیه؛ و نوری، لیلا، (۱۳۹۳). «بررسی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب و راهکارهای ارتقای آن (مطالعه موردی شهروندان شهر گرگان)». مطالعات توسعه اجتماعی-فرهنگی، ۳ (۴): ۷۳-۴۷. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-213-fa.html>
- رسول‌زاده‌اقدم، صمد؛ و همکاران، (۱۳۹۴). «تحلیل نقش رسانه‌های اجتماعی در گرایش به سبک زندگی نوین در بین جوانان ایران». پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۴ (۶): ۳۳-۶۰. https://csr.basu.ac.ir/article_1422.html
- رستگار، یاسر؛ ظهیری‌نیا، مصطفی؛ پاشا امیری، مسعود، (۱۳۹۷). «دلالت‌های

معنایی حجاب در میان زنان و دختران جوان بندرعباس». راهبرد فرهنگ، ۴۳: ۱۵۳-۱۲۳. <https://doi.org/10.22034/jsfc.2018.88856>

- ریتزر، جرج، (۱۳۷۴). نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی فرد، چاپ: چاوشگران نقش.

- زنجانی، حبیب‌اله؛ و احسانی، مریم، (۱۳۹۱). «رویکرد جوانان نسبت به حجاب (مورد مطالعه: مناطق دو و هجده شهر تهران)». مطالعات جامعه‌شناختی ایران، ۶: ۹۵-۷۵.

- زین‌آبادی، مرتضی، (۱۳۸۶). «جامعه‌پذیری حجاب». مطالعات راهبردی زنان، ۱۰ (۳۸): ۲۱۸-۱۸۰. <https://www.jwss.ir/?lang=fa>

- سالاری فر، محمدرضا؛ بیاتی، مهدی؛ و سالاری پور، حسن، (۱۳۹۵). «مدل نظری آسیب‌شناسی عفاف و حجاب در ایران». تربیت اسلامی، ۱۲ (۶): ۹۵-۱۱۷. <https://doi.org/10.30471/edu.2017.1347>

- سلاجقه، آریتا؛ و موسی‌پور، نعمت‌الله، (۱۳۹۰). «بررسی مقایسه‌ای الگوی پوشش دانشجویان دانشگاه‌های دولتی، پیام نور و آزاد اسلامی مطالعه موردی شهر بافت». تحقیقات فرهنگی، ۴ (۳): ۱۷۶-۱۵۳. <https://doi.org/10.7508/ijcr.2011.15.007>

- سیاح، مونس؛ و محبی، سیده فاطمه، (۱۳۹۵). «مطالعه کیفی وضعیت حجاب در ایران». همایش ملی خانواده و مسائل نو پدید. <https://civilica.com/doc/717150>

- شمسایی، مریم؛ و شکری‌زاده، طاهره، (۱۳۹۹). «شناسایی علل حجاب‌گریزی و روش‌های تأثیرگذار تبلیغ و ترویج حجاب در بین دانشجویان دختر دانشگاه علوم پزشکی شیراز». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۳۷: ۵۹۵-۶۲۰.

- کلانتری، عبدالحسین؛ همتی‌راد، فرزانه؛ و مؤمنی، حسن، (۱۳۹۸). «مطالعه جامعه‌شناختی دانشجویان دختر؛ عوامل عینی و ذهنی». پژوهشکده زنان دانشکده الزهرا، ۷ (۱): ۲۹-۵۰.

- گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

- صدیق‌اورعی، غلامرضا؛ غنی‌زاده، مصطفی؛ صداقت، هانیه؛ و کابلی، عاطفه، (۱۳۹۷). «نگرش و موضع زنان و دختران مشهدی به حجاب». مطالعات فرهنگ و ارتباطات، ۱۹ (۴۴): ۲۵۲-۲۲۹. <https://doi.org/10.22083/jccs.2018.127090.2402>

- عرب‌بافرانی، محمدرضا؛ و ملاحسنی، نعیمه، (۱۳۹۲). «آسیب‌شناسی سکولار شدن حجاب با نگاهی به مسیرهای محتمل پیش روی جامعه دینی ایران». مهندسی فرهنگی، ۷۵: ۹۱-۷۴.

- علی‌نقیان، شیوا، (۱۳۹۰). «نظریه‌پردازی مبنایی و دلالت‌های حاکم بر انتخاب انواع پوشش درمیان زنان شهر تهران». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- علوی، سیدمازیار؛ آقایی، سیدامیر؛ حسینی، سیدحسین؛ و علیگو، محمود، (۱۳۹۶). «ریشه‌یابی عوامل مؤثر بر توسعه فرهنگ حجاب و عفاف و ارزیابی راهبردهای نقشه مهندسی فرهنگی (رویکردسیستمی)». فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده، ۱۱ (۳۷): ۴۷-۷. <https://doi.org/20.1001.1.26454955.1395.11.37.1.6>
- قادرزاده، امید؛ محمدپور، احمد؛ و احمدپور، مریم، (۱۳۸۹). «حجاب در کشاکش سنت و تجدد (تحلیل کیفی بر قرائت‌های زنان خرم‌آباد)». اسلام و علوم اجتماعی، ۲ (۳): ۱۴۰-۱۷۱. https://soci.rihu.ac.ir/article_978.htm
- محبوبی‌منش، حسین، (۱۳۸۶). «تحلیل اجتماعی مسأله حجاب». کتاب زنان، ۱۰ (۳۸): ۱۳۴-۸۸.
- نیک‌بخش، بهرام، (۱۳۹۸). «تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به حجاب (مطالعه موردی گرایش به حجاب در بین زنان ۱۸ تا ۳۲ ساله شهرستان لالی)». زن و جامعه، ۱۰ (۱): ۳۶۵-۳۸۸. [DOR: 20.1001.1.20088566.1398.10.37.15.4](https://doi.org/10.22034/jcsc.2020.38270)
- واتسون، هلن، (۱۳۸۲). «زنان و حجاب». ترجمه مرتضی بحرانی، مطالعات راهبردی زنان، ۵ (۲۰): ۳۳۰-۳۰۹.
- یحیایی، سبحان، (۱۳۹۸). «پوشش دختران در ارتباطات انسانی خرده فرهنگ‌های دانشجویی، مطالعه کیفی نمونه‌های کرانه‌ای مغایر با الگوی رسمی حجاب». انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱۵ (۵۷): ۱۹۰-۲۱۹. <https://doi.org/10.22034/jcsc.2020.38270>

- Alavi, S. M., Aghaie, S. A., Hosini, S. H. & Aligi, M., (2016). "Identifying the factors influencing the development of the culture of hijab and chastity and evaluating cultural engineering strategies". *Journal of Women and Families Cultural-Educational*, 11(37): 7-47. <https://doi.org/20.1001.1.26454955.1395.11.37.1.6>. [In Persian].

- Amadi, E., Adlipour, S. & Mirmohammad Tabar, S. A., (2014). "Family Institution, Life Style and Tendency towards Hijab". *Journal of Sociology of Social Institutions*, 1(3): 151-175. https://journals.umz.ac.ir/article_976_c0a9ffc4260f627147502eed2628fe67.pdf. [In Persian]

- Arabbafarani, M. & Molahasani, N., (2013). "Pathology of the secularization of the hijab with a look at possible paths forward for Iran's religious society". *Journal of Cultural Engineering*, 75(1): 74-91. <http://ensani.ir/fa/article/322011> [In Persian].
- Atashzadeh-Shoorideh, F., Mohtashami, J., Abdoljabbari, M. & Karamkhani, M., (2016). "Facilitators and inhibitors of full hijab by students: One qualitative study". *Journal of Research on Religion & Health*, 2(3): 14-24. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v2i3.11419>. [In Persian]
- Hoseinzadeh, A., Niazi, M. & Shafaeimoghadam, E., (2018). "Study of Social and Cultural Factors Affecting the Normal Islamic Dress (Hijab) Case Study of Kashan University". *Journal of Religion & Communication*, 25(1): 9-40. <https://doi.org/10.30497/rc.2018.2260>. [In Persian]
- Kalantari, A., Hemati Rad, F. & Moemeni, A., (2019). "A sociological study of student clothing: objective and subjective factors". *Journal of Women and Family Studies*, 7(1): 29-50. <http://ensani.ir/fa/article/46599>. [In Persian].
- Khodadadi, J. & Ahmadi, KH., (2015). "Role of cultural and media factors in predicting women's hijab; a national study". *Journal of Women and Families Cultural-Educational*, 10(33): 7-21. https://cwfs.ihu.ac.ir/article_201672_ed5839ec54ebabc467d0fa30f38de992.pdf. [In Persian]
- Khoshfar, Gh., Bagheri, F., Barzegar, S. & Nurmohamadi, L., (2015). "A Survey on Factors Effecting on Attitude toward Hijab and Suggests for Promote it (Case Study: Citizens of Gorgan)". *Quarterly Journal of Socio - Cultural Development Studies*, 3 (4), 47-73. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-213-fa.html>. [In Persian].
- Khoshkhoei, M., Usefzadeh, M. R. & Azarioon, P., (2013). "A Study of the Relation between the Rate of Media Use (Internet, Satellite TV, Mobile Phone) and Female Students' Tendency in Buali Sina University". *Journal of Religion & Communication*, 20(43): 43-65. <https://10.30497/rc.2013.1502>. [In Persian].
- Kilicbay, B. & Binark, M., (2002). "Consumer culture, Islam and politics of lifestyles: Fashion for veiling in contemporary Turkey". *European Journal*

of Communication, 4: 495-511. <https://doi.org/10.1177/02673231020170040601>

- Mahbobimanesh, H., (2011). "Social analysis of the hijab issue". *Journal of Women's Strategic Studies*, 10(38): 88-134. <http://ensani.ir/fa/article/> [In Persian].

- Mehta, SH., (2010). "Commodity Culture and Porous Social - Religious Boundaries: Muslim Women in Delhi". *South Asia Research*, 1(30): 1-24. <https://doi.org/10.1177/026272800903000101>

- Nikbakhsh, B., (2019). "Sociological analysis of determinants of attitude to Hijab (Case study: attitude to Hijab among 18-32 year-old women in Lali County)". *Journal of Woman and Society*, 10(37): 343-366. DOR: 20.1001.1.20088566.1398.10.37.15.4. [In Persian].

- Qaderzadeh, O., Mohammad Poor, A. & Ahmad Poor, M., (2011). "Hijab Entrapped between Tradition and Modernism (A Qualitative Analysis on Khorram Abad Women Attitude)". *Journal of Islam and Social Sciences*, 2(3): 131-170. https://soci.rihu.ac.ir/article_978.htm. [In Persian].

- Rasoulzadeh Aghdam, S., Adlipour, S., Mirmohammadtabar, SM. & Afshar, S., (2015). "The analysis of social media roles towards to modern lifestyle among Iranian youth". *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 4 (6): 33-60. https://csr.basu.ac.ir/article_1422_9dc3c49ae5c856dc24aebf1aee7b07f4.pdf. [In Persian].

- Rastegar, Y., Zahirinia, M. & Amiri, M., (2018). "The semantic implications of the hijab among young women and girls in Bandar Abbas". *Journal of Culture Strategy*, 11(43): 123-153.

- Salajegheh, A. & Mosapour, N., (2011). "A survey on comparing the model of Hijab in students of State, Payame Noor and Islamic Azad Universities in different situations: The case study of Baft city-Kerman". *Journal of Iranian Cultural Research*, 4(3): 153-176.

- Salari-far, M., Bayati, M. & salaripour, H., (2017). "The Theoretical Model for Pathology of Teaching Modesty and Hijab in Iran". *Journal of Islamic Education*, 12(6): 95-117. <https://doi.org/10.30471/edu.2017.1347>. [In Persian].

- Sayah, M. & Mohebi, F., (2017). "A qualitative study of the situation of the hijab in Iran". *National Family Conference*. <https://civilica.com/doc/717150/>. [In Persian].

- Sedigh Ouraee, GH., Ghanizadeh, M., Sedaghat, H. & Kaboli, A., (2020). "Attitude and Position of Mashhadi Womens towards Hijab". *Journal of Culture-Communication Studies*, 19(44): 229-253. <https://doi.org/10.22083/jccs.2018.127090.2402>. [In Persian].

- Shamsaie, M. & Shokrizadeh, T., (2021). "Identifying the causes of hijab avoidance and effective methods of promoting and promoting hijab among female students of Shiraz University of Medical Sciences". *Iranian Journal of Culture in The Islamic University*, 10(37): 595-620. <http://ensani.ir/fa/article/455845>. [In Persian].

- Tajbakhsh, G., (2019). "Qualitative analysis of clothing styles among female students". *Journal of Culture in The Islamic University*, 9(3): 403-418. <http://ensani.ir/file/download/article/1586665928-10114-32-5.pdf>. [In Persian]

- Vatson, H., (2011). "Women and hijab". *Journal of Women's Strategic Studies*, 5(20): 309-330. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/212012>. [In Persian].

- Yahyaei, S., (2019). "Clothing of the Girls in Human Communication of Student Subcultures; A qualitative study of extreme samples contradictory to the official hijab pattern". *Journal of Cultural Studies and Communication*, 15(57): 189-218. <https://doi.org/10.22034/jcsc.2020.38270>. [In Persian].

- Zanjani, H. & Ahsani, M., (2013). "Youth's Attitudes towards Hijab (Case Study: Districts Two and Eighteen of Tehran)". *Iranian Journal of Sociological Studies*, 2(6): 75-95. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1083080>. [In Persian].

- Zinabadi, M., (2008). "Hijab socialization". *Journal of Women's Strategic Studies*, 10(38): 180-218. <https://www.jwss.ir/?lang=fa>. [In Persian].